

Metastaze izbrisa

Predstavljajmo si štiri osebe, ki so bile leta 1992 izbrisane iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije. Imenujmo jih Marjan, Ljubo, Vera in Ismet. Predstavljajmo si, da se z njimi seznanimo pred letom in pol, od takrat pa se z vsakim posebej pogosto pogovarjamo: na dolgih popoldanskih »kavah«, po telefonu, med čakanjem v vrsti, ko jih spremljamo na upravne enote ali v zdravstvene domove in bolnišnice.

Vsi štirje živijo na slovenski obali: Marjan je v Portorož prišel v zgodnjem otroštvu, s šestimi leti, ko je to območje pripadalo »Coni B«. Ljubo in Vera sta se v Slovenijo preselila kot mladoletna, pri sedemnajstih in štirinajstih letih, ter se pozneje nastanila v Piranu. Ismet pa se je kot uveljavljen obrtnik pri tridesetih odločil živeti blizu morja in si izbral Koper.

Čeprav se te štiri osebe niso nikoli srečale in bi njihova življenja bila verjetno povsem različna, so si zaradi enega samega dejstva – izbrisa – v številnih vidikih podobna. Izbris oziroma posledice izbrisa so ključno zaznamovale njihovo identiteto, postale so element, ki je v celoti transformiral njihovo eksistenco, njihov čustveno-mentalni ustroj ter – kot bo jasno iz nadaljevanja –, tudi njihova telesa. Ali, kot je rekla Vera: »Od takrat si čisto drug človek. Nič več nima zveze s tem, kar je bilo prej«.

Vendar za nikogar od njih izbris ni element, na katerega bi lahko gledali z distanco, kot dogodek iz lastne preteklosti, saj so za vse štiri posledice izbrisa še vedno očitno navzoče, ali še več, z leti postajajo čedalje bolj izrazite. Izbris zanje tako ni enkraten akt, temveč kontinuirana serija dogodkov¹ oziroma stanje, v katerem se nahajajo že več kot 15 let. V času, ko sem jih spoznala, v začetku leta 2006, so vsi štirje še vedno bili »popolni izbrisani« – brez vsakršnega legalnega statusa v Republiki Sloveniji, dva od njiju pa sta še danes brez vsakega dokumenta.²

¹ Za to sugestijo se zahvaljujem Andreu Saccucciju.

² Njihova prisotnost v Sloveniji kot tudi prisotnost številnih drugih »popolnih izbrisanih« je v nasprotju z izjavo sedanjega premiera Janeza Janše, ki je 27. novembra 2006 v oddaji Odmevi na RTV Slovenija izjavil, da v Sloveniji ni več izbrisanih, ali, kot se v celoti glasi njegov komentar na karavano izbrisanih, ki je odšla v Evropski parlament: »Gre za izkrivljeno podobo. V Evropi mislijo na podlagi izkrivljenih informacij in tega poročanja, da gre za ljudi, ki danes nimajo nikakršnega statusa. Ne vedo, da gre za problem iz leta 1992 in da večina teh ljudi zahteva status za nazaj, za tisto obdobje od leta 1992, ko si niso uredili stalnega bivališča oziroma državljanstva, in časom, ko so si to uredili. V tem trenutku pa v Sloveniji ni prebivalcev brez statusa. Gre za vprašanje, kako rešiti tisto vmesno obdobje.«

³ Sciavo ali Ščavo je pejorativen izraz za Slovane in v izgovorjavi spominja na schiavo – suženj.

Predstavljamo si torej, da nam ti štirje ljudje pripovedujejo o svojih življenjih – tam, kjer se konča zgodba enega, se časovno začne zgodba drugega. Medtem ko pripovedujejo, poudarjajo predvsem temne strani svojega življenja, a kljub temu nobeden od njih ne želi nastopati kot žrtev, ravno nasprotno.

Marjan

Marjan govori počasi, opotekajoče. Vsaka beseda je težka in dlje ko jo išče, bolj je nemiren. Nenadoma krč na obrazu popusti in njegov glas postane mehkejši: Marjanov oče je bil rojen v Cerknem nad Idrijo, njegova mama pa v Vipavi. Pred drugo svetovno vojno sta se preselila v južni del hrvaške Istre, v majhno rudarsko mesto, kjer je oče dobil delo. Tik pred vojno se jima je tam rodil Marjanov brat, po njej pa še Marjan. Ko je moral Marjan v prvi razred osnovne šole, se je družina preselila v Piran. Spomni se, da je bilo v njegovem razredu samo sedem Slovencev, drugi so bili Italijani. Kmalu so vse tiste, ki so imeli slovenski priimek, preselili na eno stran učilnice, na drugo pa otroke z italijanskim priimkom. Napetost med njimi je rasla: ne le odrasli, tudi otroci so postajali čedalje bolj sovražni drug do drugega. Nekoč mu je sošolec z italijanskim priimkom med nogometom ukazal, naj gre po žogo: »Va ti, va ti, Sciavo! – Ti pojdi, ti pojdi, Ščavo.«³ Marjan mu je dal dve klofuti. Poklicali so njegovega očeta. Zvečer ga je oče vprašal, ali je res udaril sošolca. Marjan mu je razložil, kaj se je zgodilo. Oče ga je pogledal v oči in ga vprašal le, ali je naredil domačo nalogo. Nikoli prej ne pozneje ga to ni zanimalo. Ko je Marjan končal osnovno šolo, so mu Hoteli Bernardin dali štipendijo, da je lahko nadaljeval šolanje na Gostinski srednji šoli. Že takrat ga je privlačilo morje, ladje, dolga potovanja v neznanost. Takoj ko je postal kvalificiran natak, je poskušal najti možnost, da bi se vkrcal na ladjo. Leta 1968 mu je uspelo: postal je del posadke Splošne plovbe Portorož na plovbi okoli sveta, ki je trajala šest mesecev. Iz današnjega Bernardina se je posadka in dvanajst potnikov, pretežno starejših Američanov, skupaj s tovorom vkrcala na ladjo Goranko. Kmalu zatem so pluli mimo Rta dobre nade, se ustavili za en mesec v Indiji, v Madrasu in Bombaju, nato skozi Hongkong pripluli do manjših pristanišč v Kanadi ter se iz zadnjega pristanišča Longbeach v Kaliforniji vračali proti Sredozemlju. Na enem poznejših potovanj so se ustavili v Angoli, ravno tedaj, ko je bil tam državni udar. Spomni se, kako je skupaj z domačini na dolgo in široko razpravljali o rasizmu in posledicah portugalskega kolonializma v Angoli – edini med njimi ga je namreč lahko primerjal s tistim v Mozambiku in Braziliji. Pred revolucijo je v Angoli najraje opazoval, kako se v vrtcih skupaj igrajo beli in temnopolti otroci in kako imajo belci lopate v rokah, ob njih pa temnopolti vozijo bage. Poleg Afrike je zelo rad plul v Latinsko Ameriko, predvsem v Argentino in Venezuelo. Posebno mesto pa je zanj dolgo časa imela Španija, predvsem Bilbao: še vedno se spomni njenega imena, priimka in ulice. K njej je prihajal vsake tri tedne z ladjo, ki je plula med Detroitom in Bilbom, in tam vedno ostajal po več dni. Spoznal je njene starše, imela sta resne načrte in nekoč sta več kot šest mesecev čakala na vizum, da bi lahko ona za nekaj dni prišla v Trst. A razdalja je bila prevelika in počasi sta se oba utrudila čakati. Pozneje je tudi on zamenjal ladjo za službo na kopnem in ji le še kdaj poslal kakšno razglednico, voščilnico za novo leto. Čedalje več časa je spet preživel ob slovenski obali. Leta 1991 je imel tam družbeno stanovanje, dobro plačo, redno službo, že enaindvajset let delovne dobe, širok krog prijateljev in, kot sam pravi, nobenih večjih skrbi.

Ljubo

Ljubo pravi, da pozna vsak zid v Kopru, Izoli in Piranu. Kadar sva imela čas, me je s hitrimi, drobnimi koraki vodil po starih mestnih jedrih. Vedno se je sunkovito ustavil pred umetelno zgrajenimi kamnitimi zidovi in z žarečimi očmi vprašal: Veš, kdo je to zgradil? Ostala sem tiho, ker sem vedno znova rada opazovala njegov ponosni izraz, ko mi je razlagal o načinu gradnje in vrsti uporabljenih kamnov. Leta 1991 je bil star 51 let, triintrideset jih je preživel v Sloveniji. Do takrat ga ni nikoli posebno zanimala politika. Jugoslavijo je dojemal kot svojo državo, a tudi ob neodvisnosti Slovenije se je razveselil. Verjel je, da mora človek predvsem pridno delati in se malo vtikati v reči, ki jih ne razume, če hoče imeti dolgo in mirno življenje. Nekaj mesecev po razglasitvi samostojne Slovenije mu je znanec omenil, da je vložil prošnjo za slovensko državljanstvo, in mu svetoval, naj isto stori sam. Nasvet mu je zvenel smiselno, čeprav sam pri sebi ni razumel, zakaj naj bi potreboval državljanstvo. Prošnja za državljanstvo je zanj pomenila birokracijo in Ljubo je od nekdanj čutil odpor do vsega, kar ima kakršnokoli zvezo s to besedo: živčno stanje v vrsti, nerazumljivi napotki ob okencu in nepregledni kupi papirjev, ki jih je s težavo prebral. Večkrat je ponovil: »Zgradim ti deset zidov, samo ne pošiljaj me na urade!« Nekaj dni je v mislih premleval prijateljeve besede in ugotovil, da za nobeno ceno noče postavljati na kocko svojega spokojnega življenja v Piranu. Kmalu zatem je šel na upravno enoto občine Piran, da bi se pozanimal, kako naj vложи prošnjo za slovensko državljanstvo. Uslužbenko, gospo Barbaro, je vprašal, kakšne dokumente bi moral prinesiti za državljanstvo, in ji povedal, da je pripravljen ponje odpotovati v Bosno. Odgovorila mu je, da mu ni treba nikamor hoditi in ničesar prinašati, ker ima v Piranu že od leta 1963 stalno prebivališče. Ljubo ji je verjel, kot je doslej verjel še vsakemu uradniku.

Marca 1992 ga je zasebnik v Bujah hotel zaposliti pri gradnji zidov. Ko se je odpravljal od doma, je ugotovil, da mu je potekla osebna izkaznica. Še isti dan je odšel na upravno enoto, kjer mu je neka druga uslužbenka z votlim pogledom preluknjala osebno izkaznico in rekla, naj se vrne v Bosno. Ljubo je brez besed odšel z urada in takoj poiskal odvetnika, h kateremu so ponavadi hodili njegovi znanci. Odvetnik se je čudil, ko mu je pripovedoval o dogodku na upravni enoti, in rekel, da gre gotovo za pomoto. Razložil mu je, da je zamudil rok za vložitev prošnje za slovensko državljanstvo, ter mu predlagal, da bi to takoj popravil z dodatnim pismom Ministrstvu za notranje zadeve, v katerem bi se opravičil za zamudo. Ljubo je privolil in mu na roko plačal 300 nemških mark. Od takrat se je vsak mesec izmenično oglašal na upravni enoti in pri odvetniku ter spraševal, ali je »kaj novega«. Več kot štiri leta ni dobil nikakršnega odgovora. Šele decembra 1996 je dobil prvi negativni odgovor z Ministrstva za notranje zadeve, preostali pa so se zvrstili pozneje, vse do danes.

Vera

Pred otroki Vera ni nikoli hotela govoriti o teh stvareh. V najeti garsonjeri s pogledom na cesto sem jo vedno srečala med kupi opranega perila, z likalnikom v roki. Ko so bile izmenjane že vse vljudnostne fraze, je Vera svojemu partnerju in obema otrokoma naročila, naj gredo v trgovino. Takoj ko so za seboj zaprli vrata, je začela pripovedovati.

Da je nekaj zelo narobe, ji ni bilo težko ugotoviti: kar na lepem ni več prejemale nadomestila za porodniški dopust. Vera je bila takrat doma šele nekaj mesecev po porodu, njen sin je ravno začel oddajati prve glasove, hči pa je hodila v drugi razred osnovne šole. Nekaj dni je počakala,

potem pa se je odpravila v računovodstvo hotela, v katerem je bila že pet let redno zaposlena. Takoj ko je vstopila, je vedela, da se zadeva ne bo dobro končala, saj so jo sodelavci komaj pozdravili. Eden od njih ji je na vprašanje, zakaj so ji pred iztekom porodniškega dopusta nehali izplačevati denar, odgovoril, da tuji državljan brez veljavnih dokumentov ne more biti zaposlen v slovenskem hotelu. Z delovno knjižico v roki je sedla pred telefonski imenik in začela klicati na različne institucije. V eni od državnih institucij so se bili z njo pripravljeni srečati. Potem ko je Vera na hitro navrgla vsa ključna dejstva, ji je uslužbenec v pomirjajočem tonu rekel: »Gospa, odsvetujem vam, da se obračate na odvetnike – izgubili boste le veliko časa in denarja, učinka pa ne bo nobenega. Raje se čimprej sprijaznite z dejstvom, da ste v Sloveniji izgubili delo in pravni status, ter poiščite kakšno drugo možnost«. Edina možnost, ki jo je videla, je bila, da je takoj poskrbela za oba otroke: med hčerinimi poletnimi počitnicami ju je odpeljala k staršem na Hrvaško, sama pa se je vrnila v Slovenijo. Prisegla si je, da bo v nekaj mesecih našla novo službo in življenje vrnila v stari tir. Ob vrnitvi v Slovenijo jo je čakalo novo presenečenje: vrata njenega doma so bila zaklenjena z novo ključavnico. Stanovanje je bilo resda uradno last hotela, a Vera je za več let podpisala najemno pogodbo in vanj vložila vse prihranke. Sosed, ki je opazoval njene obupane poskuse, da bi s starim ključem odprla vrata, ji je povedal, da so pred nekaj dnevi iz stanovanja odnesli vso njeno lastnino – škatle lahko najde v skladišču hotela. Od takrat naprej se je Vera selila od ene znanke k drugi in še naprej poskušala najti službo. Med eno teh selitev jo je ustavila policija. Po nekaj zmedenih odgovorih je priznala, da nima nobenega dokumenta. Policisti so jo takoj potisnili v avto in odpeljali v Center za tujce, takrat imenovan Prehodni dom za tujce. Šele ko je ponjo prišla njena sestra, ki se je uradno prijavila kot njen porok, so jo izpustili. Od takrat so se stvari le še slabšale. Vera se je borila, da ne bi obupala, a počasi se je vanjo začel naseljevati neskončen občutek nemoči, ki so ga spremljale vse bolj temne slutnje. Otrok ni videla že nekaj let, ker se je bala zapustiti Slovenijo, saj se sem ne bi mogla več vrniti. Po telefonu je izvedela, da je umrl njen oče, nato še mama in brat. V isti telefonski govorilnici je tudi izvedela, da so njena otroka dali v rejo in da njena hči noče več imeti stikov z njo. Ko je hči dopolnila osemnajst let, je namesto Vere njena mama tudi uradno postala neka druga ženska, ki jo je Vera le bežno poznala. Vse to je bilo zanj preveč: sesedla se je sama vase in otrpnila. Sestavljati se je začela šele dolgo potem, v Portorožu, kjer je srečala prijaznega moškega, ki ji je bil pripravljen pomagati. Rodila sta se jima dva otroka. S prvim sinom pa se še vedno pogosto pogovarja, po telefonu.

Ismet

Ko ga človek vidi sedeti tako spokojnega, vedno v isti ulici, vedno na istem vhodnem pragu, s cigareto med prsti, je tako očiten, da je obenem neviden – stopljen z vsem, kar ga obdaja, podoben elementu inventarja nekega mesta. Ismetov moto je negibnost, čakanje v negibnosti. Od malega je verjel, da vse pride – inšallah – samo od sebe, da je treba le počakati, zaupati. Tako je zmeraj zaupal tudi v državo, najprej v Jugoslavijo, potem v Slovenijo. Tudi pozneje, ko so mu na koprski upravni enoti rekli, da ne more dobiti novih dokumentov, ker je tujec v tej državi, je zaupal, da bo kljub temu kmalu dobil slovensko državljanstvo. V istem obdobju mu je družbeno stanovanje, v katerem je živel, zajel požar, v katerem so zgoreli skoraj vsi njegovi jugoslovanski dokumenti. Nekaj let pozneje ga je iz tega stanovanja večkrat poskušala deložirati mestna inšpekcija, ker ni plačeval najemnine. A kako naj bi jo? Obrtna delavnica, v kateri je več desetletij komaj dohajal naročila, je bila le še beden spomin na stare čase. Kmalu so tudi v delavnico po pošti začela

prihajati pisma z oznako zaupno, ki si jih ni upal odpirati. Že v stanovanju jih je imel veliko, puščal jih je na omarah, na mizi in na kavču, iz vseh kotov so ga te bele kuverte opozarjale, da ni plačal najemnine, elektrike, vode, ogrevanja. Vsota se je z vsakim mesecem večala, obresti so rasle. Ko je njegovo stanovanje postalo redna postaja mestne inšpekcije, so izterjevalci prišli tudi v delavnico. Povedali so mu, da imajo odločbo o rubežu. Ismet ni razumel te besede in jim je na široko odprl vrata delavnice. Po nekaj minutah so nezadovoljni zapustili delavnico, saj ni imel ničesar vrednega, kar bi lahko odnesli. Ismet je sedel na prag, prižgal Filter 57 in čakal. Mimo je prišel lastnik sosednjega lokala in mu ponudil »biznis«: odpove naj se dvema tretjinama delavnice, pa bo njegov dolg odplačan. Ismet je v tem videl znak usode in takoj privolil. Šele čez leta mu je prijatelj razložil, da je bil njegov dolg smešno majhen v primerjavi z vrednostjo prostora. A Ismet, ki je v lokalu od takrat lahko zastoj pil kavo, je bil z zamenjavo vseeno zadovoljen – za nekaj let si je kupil mir. Vendar je vedel, da je njegov mir omejen: ne le časovno, ampak tudi prostorsko. Kadarkoli je prestopil meje mesta, je bil v nevarnosti. Ko si je privoščil kratek izlet v sosednjo Izolo, ga je ustavila policija in od njega zahtevala dokumente. Nekaj časa se je obotavljal, potem pa je policistom razložil, da jih nima. Dlje ko jim je razlagal, manj razumevajoči so bili njihovi pogledi. Nazadnje so ga izpustili, z ostro grožnjo: »Zapomni si: če si takoj ne urediš slovenskih dokumentov, te s prvim letalom pošljemo v Sarajevo«! Ismet si je zapomnil in od takrat je še bolj trdno prikovan v koprsko okrožje. Kljub temu še zmeraj zaupa, da se bo kaj spremenilo: vedno znova zbira dokumente za dovoljenje za stalno bivanje in za državljanstvo. A odgovori, ki prihajajo z Ministrstva za notranje zadeve, ne kažejo nič dobrega in Ismet se počuti starega, njegovo telo govori o hudi bolezni, ki mu odmerja še malo časa, zato se zaupanje čedalje bolj spreminja v besno nestrpnost, ko sprašuje: Bom še kdaj videl Sarajevo?

Morfologija izbrisa

Sociokulturna epidemiologija je veja epidemiologije, ki raziskuje razširjenost posameznih boleznih med določeno populacijo in pri tem analizira družbeno-socialne in kulturne dejavnike, zaradi katerih te bolezni nastajajo. Bolj kot biološko-fiziološki vzroki, na katere je pozorna uradna medicina ali biomedicina, jo torej zanima široka paleta drugih vplivov, ki se skozi posredovanje skupnosti vpisujejo v telo posameznika in povzročajo bolezni. Obenem pa opazuje, na kakšen način skupnosti – in posamezniki v njih – razumejo etiologijo ali vzroke bolezni, kako jih kategorizirajo in katere oblike zdravljenja poiščejo zanje. Številni vidnejši sociokulturni epidemiologi, ki delujejo na stičišču med biomedicinskimi in medicinskoantropološkimi raziskavami, so se v zadnjem času uveljavili v Latinski Ameriki. Mnogi izmed njih pri svojih interpretativnih modelih izhajajo iz znanja tradicionalnih medicin med ameriškimi staroselci, ki poudarjajo, da je bolezen odgovor telesa na neravnovesje, ki nastane na makroravni oziroma v skupnosti (naj gre za družinsko, vaško ali mestno skupnost, regijo ali za narodno, nacionalno skupnost ipd.), in se nato zrcali na mikroravni oziroma v vseh aspektih posameznikovega življenja. V svojih raziskavah sociokulturni epidemiologi tako analizirajo različne vrste dejavnikov, ki na mikro, in makroravni varujejo ali ogrožajo zdravje skupnosti in posameznikov (Massé, 1995, Gonzales Mendoza, Z., Ibacache Burgos, A. Leighton Naranjo 2004).

Če izhajamo iz tega interpretativnega modela, lahko na eni strani, na makroravni, izbris dojemamo kot bolezen slovenske družbe, obenem pa v izbrisu vidimo vzrok oziroma metavzrok bolezni izbrisanih. Na drugi strani pa lahko med populacijo izbrisanih ugotavljamo, kateri dejavniki

⁴ Ambulanto, ki deluje v okviru Zdravstvenega doma Ljubljana Bežigrad, so leta 2002 soustanovili Zdravstveni dom Ljubljana, Mestna občina Ljubljana, Slovenska filantropija in Župnijska Karitas Štepanja vas. Namenjena je vsem občanom Ljubljane, ki so brez osnovnega zdravstvenega zavarovanja (www.pro-bono.ordinacija.net).

⁵ Letno poročilo socialne službe za 2003, Letno poročilo za 2004 (www.pro-bono.ordinacija.net), Socialna služba – poročilo, statistični podatki 2006 (interni dokument).

⁶ V štirih letih, od leta 2002 do 2006, je bilo v ambulanti registriranih 1296 oseb različnih etničnih pripadnosti ter družbeno-socialnega položaja (Socialna služba – poročilo, statistični podatki leta 2006 – interni dokument).

⁷ Podobne prakse so prisotne v sosednji Furlaniji Julijski krajini in v Avstriji. Dolgoletno tradicijo pa imajo tovrstne ustanove tudi v Latinski Ameriki, kjer so zdravstvene institucije za marginalizirano populacijo staroselcev pogosto vir pomembnih družbeno-političnih inovacij (npr. v Čilu Hospital Makewe-Pelale, Centro de Salud Boroa Filulawen, Centro de Salud Kompu Chiloé ali v Argentini Hospital Aluminé).

⁸ Izraz holistično pogosto uporabljajo zdravilci oziroma terapevti t.i. komplementarnih ali nekonvencionalnih medicin, ki s tem izrazom poudarjajo svojo orientacijo k psihični in duhovni dimenziji pri zdravljenju posameznika, ki naj bi bila po njihovem mnenju pri uradni medicini pomanjkljiva ali odsotna (Dei 1994, Lipovec-Čebren 2003). Sama ta izraz v tem kontekstu uporabljam deloma ironično, in sicer z namenom, da bi poudarila zelo šibek interes komplementarnih medicin do socialno-družbenih in političnih dejavnikov, ki vplivajo na zdravje posameznika.

⁹ Denimo, v Latinski Ameriki so na območjih, kjer živijo staroselci Mapuche, zdravstvene institucije postale ključne referenčne točke družbeno-političnih gibanj, pri čemer zdravniki, ki so se pogosto šolali na Kubi, spodbujajo mreže solidarnosti in nove oblike odpora neoliberalizmu.

bistveno pripomorejo k nastanku bolezni in za katere bolezni gre, ter analiziramo, kako svoje bolezni razumejo izbrisani.

Prva in do zdaj edina institucija, ki se je ukvarjala z zdravstvenim stanjem izbrisanih, je Ambulanta in posvetovalnica za osebe brez zdravstvenega zavarovanja.⁴ Iz letnih poročil je razvidno, da je že od samega začetka njenega delovanja med uporabniki ambulante odstotek izbrisanih visok: v letih 2002 in 2003 je bilo izbrisanih okoli 22 odstotkov, dve leti pozneje 46 odstotkov, leta 2006 pa 20 odstotkov.⁵

Lahko bi rekli, da ambulanta v slovenskem zdravstvenem sistemu deluje kot »alternativni senzor«, ki detektira stanje populacije, ki ji je onemogočen dostop do javnih zdravstvenih služb. Kartoteke te ambulante tako beležijo širok⁶ sloj prebivalstva v Sloveniji, ki je za druge, zdravstvene in nezdravstvene registre neobstoječ in neviden, kot so na primer »popolni izbrisani«, ki so brez vsakršnega pravnega statusa v Sloveniji.

Kot njej sorodne ustanove⁷ se tudi ljubljanska ambulanta ne omejuje le na medicinsko pomoč, temveč deluje bolj holistično.⁸ Glede na to, da so izključenost oziroma različne oblike diskriminacije pri večini uporabnikov ambulante ključni vzrok zdravstvenih problemov, zdravniki in socialna delavka poskušajo posameznike na različne načine ponovno »rehabilitirati« v zdravstveni in družbeno-politični sistem: tako pomagajo pri urejanju pravnih statusov, invalidnin, pokojnin ipd. Ta praksa ambulante, ki svoje dimenzije širi onkraj zdravstvene pomoči, na področje pravnega zagovorništva, kaže več aspektov. Prvič, da je pri delu s populacijo, ki je izključena, smiselno medicinsko in pravno pomoč kombinirati in ne ločevati, kot se pogosto dogaja. Drugič, da so tovrstne zdravstvene institucije podobne »lakmusovemu papirju« določene družbe, saj med prvimi zaznavajo ne le zdravstvene, temveč tudi družbeno-socialne spremembe med prebivalstvom, ter tretjič, prostori teh ustanov pogosto postanejo »območja« solidarnosti, ki se zoperstavljajo neoliberalistični logiki.⁹ Slednje se v ljubljanski ambulanti med drugim kaže tudi skozi prakso »recikliranja« zdravil – širok krog oseb namesto na odpad odnese neuporabljena zdravila v ambulanto.

Iz zgoraj zapisanega je razumljivo, da statistike te ambulante kažejo povsem drugačno epidemiološko sliko, kot jo med prebivalstvom Slovenije zaznavajo druge zdravstvene institucije. Recimo, glede tuberkuloze dr. Aleksander Doplihar, zdravnik in vodja ambulante, ugotavlja: »Prvo leto, leta 2002, ko smo odprli ambulanto, je bilo bolnikov s tuberkulozo 500 krat več kot v preostali Sloveniji« (Doplihar in Ugrin Vatovec, 2007).

Podoben vzorec se kaže pri populaciji izbrisanih, ki obiskuje ambulanto. Dr. Doplihar na podlagi svoje medicinske prakse ugotavlja: »Izbrisani, ki sem jih jaz zdravil, imajo predvsem

pljučna obolenja, med njimi je tudi precej tuberkuloze. Druge pogoste bolezni so hude okvare cirkulacije – tako srca kot ožilja, pa tudi nog in preostalega telesa. Zdravil sem dva primera izbrisanih, ki so jim zaradi zoženih žil na nogah noge odrezali. Imeli smo tudi bolezni želodca in hude okvare centralnega živčnega sistema. Poleg tega ima veliko izbrisanih, ki prihajajo k nam po pomoč, psihične probleme; od različnih oblik psihoze do depresij, nekateri izmed njih pa so težki psihiatrični bolniki.« (ibid.)

Dejavnik, ki je neposredno ogrozil zdravje izbrisanih, je po dr. Aleksandru Dopliharju sam akt izbrisa¹⁰ oziroma njegove mnogotere posledice.

Na podlagi njegovih ugotovitev in prakse socialne službe, ki deluje v okviru ambulante, pa bi lahko druge dejavnike, ki ogrožajo telesa izbrisanih, razvrstili v naslednje kategorije, ki so med sabo tesno povezane:

1) Izključenost iz širše družbe, ki vodi v izključenost iz najožje okolice:

»Tak zelo negativen faktor je ksenofobija Slovencev. Ne le v Ambrusu – tudi pri izbrisanih, ki so bili dvajset, trideset let ali več v Sloveniji in pomagali ekonomsko dvigniti Slovenijo, potem pa so bili pometeni stran, spravljeni v kot. (...) Mnoge izbrisane so po izbrisu zapustile družine, najbližji, živijo asocialno, izolirano. Če pa si ti izločen, imaš za sabo propadel zakon, nimaš odnosa, stika z otroki – taka skupina izbrisanih je najbolj rizična. Bolj so izpostavljeni boleznim.« (ibid.)

2) Problematične bivanjske razmere in nezadostna prehrana:

»Izbrisani so neredko brezdomci ali pa živijo v zelo hudih, zapuščenih bivanjskih razmerah, ki si jih običajni človek niti predstavljati ne more. (...) Te osebe imajo zelo slabo prehrano, pogosto skoraj nič ne jejo.« (ibid.)

3) Psihične stiske, ki vodijo v različne oblike škodljivih navad:

»Ti ljudje zaradi svoje psihične stiske po cele dneve sedijo in kadijo, ogromno kadijo ali pa odidejo v lokal in po cele dneve visijo tam (...) Predvsem pa osebe, ki so ostale same, brez vsakih možnosti, so zelo hitro potonile: običajno so se pojavili težki psihični problemi, alkohol, kajenje, slabi življenjski pogoji – vse to jih je izredno hitro pripeljalo do hujšanja, izgube odpornosti in potem pojava bolezni.« (ibid.)

Na podlagi podatkov iz ambulante je zveza med izbrisom in boleznijo pravzaprav skoraj pravilo: »Če oseba je po 15 letih izbrisa še vedno zdrava, jo lahko samo občudujemo: da ni zbolela, zapadla v razne odvisnosti, v depresijo, da nima uničenih družinskih vezi ... mora biti zelo močna.« (ibid.)

Marginalizacija in izolacija

Če na eni strani izhajam iz teze, da je izbris metavzrok bolezni izbrisanih ter glavni dejavnik, ki ogroža njihovo zdravje in na drugi strani, da ima izbris kot fenomen za posamezne izbrisane značilnosti bolezni, moram najprej ugotoviti, da se je akt izbrisa iz makroravni – Ministrstva za notranje zadeve – tako uspešno »prevedel« v telesa posameznikov in posameznic predvsem zaradi vestnega posredovanja lokalne skupnosti, v našem primeru urbanega dela slovenske Istre.

¹¹ V tem kontekstu je, recimo, zanimiva informacija, da je nekdanji župan Kopra, Dino Pucer v svojem pozdravnem govoru obudil spomine na dogodek, ki se je zgodil 26. oktobra 1991, ko so »s tesnobo v srcu, ki je trajala nekaj mesecev, gledali za ladjo Galeb, ki je polna vojakov JLA zapuščala koprski pristan«. Ob tem je še dejal: »Navajeni sožitja, multikulturalnosti in večnacionalnosti so prebivalci čutili, da leži prav tu, v Kopru, stična točka dveh svetov in da smo pravzaprav mi sami točka, na kateri se naš svet nadaljuje«, je povedal nekdanji koprski župan. www.policija.si

¹² O tem obstajajo številna neobjavljena pričevanja izbrisanih. Med njimi je morda najbolj poveden primer Tihomirja K., ki mu je izolska uradnica ob luknjanju dokumentov rekla, da v »Sloveniji ni prostora za Bosance« ali Nataše Z., ki so ji v Kopru rekli, da »dokler ne bo znala slovensko, ne bo dobila nobenega dokumenta«.

¹³ Člani šestčlanske družine Dabetič iz Kopra, recimo, pripovedujejo, da so na koprsko upravno enoto v roku oddali svoje prošnje za državljanstvo; uradniki so prošnje sprejeli, a so jim pozneje, leta 1992, povedali, da so jih »dali v predal« – torej jih niso poslali na Ministrstvo za notranje zadeve, zato so bili vsi člani družine izbrisani.

¹⁴ Kljub temu, da so Ismet, Ljubo, Vera in Marjan na koprski in piranski upravni enoti pogosto spraševali, kako naj si uredijo status, so jih bodisi zavrnili brez odgovora bodisi so jim dajali zatiralske pripombe, kot na primer: »Glede na to, da si niste uredili državljanstva leta 1991, je bolje, da se vrnete v Bosno«, so rekli Ismetu. Ob tem je zanimivo tudi pričevanje dolgoletne osnovnošolske učiteljice Bojane G. iz Izole, ki dokazuje kompleksnost administrativnega labirinta, ki je pogojeval izbris: »Po slovenski neodvisnosti sem dobila obvestilo, da moram priti na upravno enoto zaradi državljanstva hčere. Tam sem odkrila, da jaz nimam slovenskega državljanstva. Zakaj? sem vprašala uradnico, ona pa mi je rekla, da

Kljub temu, da slovenska Istra oziroma celoten istrski polotok stoletja eksistira kot večetnično območje ter se tako tudi promovira,¹¹ so se na upravnih enotah vseh treh obalnih mest uradniki v začetku 90. let pogosto vedli odkrito rasistično¹² ter tako pripomogli k izbrisu¹³ oziroma dodatno oteževali urejanje pravnih statusov.¹⁴

Vendar bi bilo zgrešeno uradnike izvzemati iz širšega konteksta – prebivalstvo treh obalnih mest¹⁵ je s svojo bolj ali manj odkrito indiferentnostjo privolilo v izbris in s tem izbrisane someščane pravzaprav vedno znova ohranjalo v tem stanju. Tako so Koprčani, Izolčani ali Izolani in Pirančani prostovoljno in kolektivno ustvarjali t.i. kulturno anestezijo (Feldman v Dedič, Jalušič, Zorn 2003).

V tem kontekstu sta povedni tako Ismetova kot Marjanova izkušnja: oba s svojo nepremičnostjo teles, na katerih so vse bolj vidni sledovi bolezni, izzoveta marsikateri pogled mimoidočega, ki prečka mestni jedri Kopra in Pirana. Kljub njuni simptomatični izpostavljenosti in dolgoletni eksistenci v obeh mestih pa zelo redko naletita na zanimanje someščanov; a tudi ko se pri kom pokaže, pogosto izgine, ko omenita, da sta izbrisana. Marjan poskuša tovrstne reakcije opravičevati z njihovo »neinformiranostjo o resnici« izbrisa. Pri tem pogosto omeni stavek, ki mu ga je nekoč izrekel presenečen znanec: »Marjan, kako lahko rečeš, da si izbrisan: pa saj te poznam, ti si bil vedno tu!«

Če v tem kontekstu razmišljamo o dejavnikih, ki naj bi po mnenju zdravnika Dopliharja ogrožali zdravje izbrisanih, se zdi tudi v primeru vseh štirih predstavljenih oseb eden bistvenih dejavnikov izključenost iz širše družbe in z njo povezana marginalizacija v najožjem okolju. V vseh štirih primerih je stanje izolacije nastopilo kot posledica izgube dela oziroma delovnega okolja: kot natakara sta Vera in Marjan z izgubo službe izgubila tudi stik z referenčnim okoljem, ki so ga zanju pomenili sodelavci in stranke, s katerimi sta imela vsak dan stike. Tako zanju kot tudi za Ismeta in Ljuba je bila zaposlitev eno glavnih identitetnih sidrišč. Izguba zaposlitve je zanje pomenila prvi korak k identitetni krizi, ki se je pogosto kazala z depresijo. Še bolj drastično pa je nanje vplivala izguba zaslužka, ki jih je v nekaj mesecih potisnila na rob preživetja. Marjan pravi: »Iz dobro stoječega človeka, ki mu je marsikdo zavidal, sem postal klošar«. Posledično je izguba družbenega stanovanja zanje pomenila popolno odvisnost od okolice. A paradoksalno, bolj ko so jih posledice izbrisa potiskale v odvisnost od najožje okolice – Vera je iskala pomoč pri sestri in prijateljicah,

Marjan pri bratu, Ljubo in Ismet pri znancih –, bolj jih je ta začela izključevati.

Spremenjeno socialno-ekonomsko stanje se je pri vseh odražalo v spremenjeni družbeni vlogi. Marjana, Vero in Ismeta je v prvih letih po izbrisu v celoti izoliralo prejšnje referenčno okolje.¹⁶

Izjema je bil le Ljubo, ki mu je uspelo delno obdržati delo in s tem nekatere prejšnje stike. Vsi drugi pa so več let preživeli v skoraj popolni izolaciji in izključenosti. Nove stike so začeli vzpostavljati v povsem drugem družbenem okolju, kjer so bile tudi njihova vloga in družbene aspiracije transformirane: Marjan je z izgubo statusa lokalnega kozmopolita postopoma začel navezovati stike z nekaterimi redkimi posamezniki s socialnega dna, ki jih je družila podobna situacija izključenosti.¹⁷ Vera se je iz središča Ljubljane zatekla v skromno bivališče v polurbanem delu slovenske Istre, kjer si je ustvarila novo družino. Ismet je vrsto let preboleval izgubo statusa uglednega obrtnika v Kopru ter šele pred nekaj leti našel novo referenčno okolje v islamski skupnosti. Ljubo, ki se je le delno soočal s temi problemi, pa je sogovornike prepoznal predvsem v društvu izbrisanih oziroma med aktivisti in aktivistkami boja za pravice izbrisanih.

V tem smislu bi lahko v gestah solidarnosti, ki so jih tem štirim osebam pokazali določeni posamezniki oziroma skupnosti, videli dejavnike, ki so varovali njihovo zdravje. Čeprav po njihovih besedah tovrstnih izkušenj ni bilo veliko, so bile – zaradi svoje izjemnosti – zanje toliko bolj pomembne. Tako so se, v Ismetovem primeru, člani islamske skupnosti v Kopru kolektivno odločili, da bodo mesečno zbrali denar in plačali del njegovih dolgov. Podobno je Marjanu v zadnjih letih uspelo med Piranom in Lucijo vzpostaviti »postaje solidarnosti« – štiri osebe, s katerimi si izmenjava usluge oziroma od njih dobi različne oblike pomoči: »Grem k starejši ženski in ona me prosi, naj prinesem vodo za njen vrt, ker ona ne more več dvigovati tako težkih stvari. Jaz ji prinesem vodo, ona pa mi skuha kosilo. Potem igrava karte. Ko me pokliče in reče, ali pridem k njej na karte, veva, kaj to pomeni, imava dogovor. /.../ Potem je tu znanec, ki me pozna že od otroštva in reče, naj mu pomagam s trtami in potem mi vedno ponudi, naj spim v njihovi garaži, ko je ne potrebuje. Ko pridem k njemu, skupaj popijeva kak kozarec, mi da hrano in lahko prespim v njegovi baraki. Blizu sta mi še dva taka človeka: taksist, ki mu povem kakšno štorijo z morja in me pelje do Lucije, in lastnik restavracije v Piranu. Ko je izvedel, da sem izbrisan, mi je dal mineštro zastonj in zdaj vedno hodim tja – če je z mesom, plačam en evro, če je brez mesa, je zastonj.«

Radikalni obrat v njihovih individualnih usodah, ki se je zgodil v začetku devetdesetih in je zaznamoval hitro drsenje iz socialne gotovosti v popolno prekernost, je bil v sozvočju s širšo slovensko družbo, ki je v istem času, skozi proces »tranzicije«, postopoma ovrгла številne elemente socialne države in privolila v logiko strukturne negotovosti, značilno za neoliberalizem. V tem smislu so izbrisani podobni glasnikom nove ureditve, saj posledice izbriša, ki so pomenile odpravo njihovih temeljnih pravic, govorijo o postopnem kratenju pravic vseh prebivalcev Slovenije.¹⁸ Poleg tega pa se zdi, da njihove izkušnje radikalne izključenosti, pričajo tudi o hitrem upadanju solidarnostnih vezi med širšim prebivalstvom, ki se pojavlja skupaj z naraščajočo ksenofobnostjo in nacionalizmom.

moram v Mostar, v Bosno, se izpisati iz matične knjige. Nič mi ni bilo jasno, začela sem jokati, kričati. Vedela sem, da so me starši, ko smo vsi skupaj prišli nazaj v Slovenijo, vpisali v matično knjigo v Sežani. A v Izoli, kjer sem živila že več kot 40 let, niso imeli tega podatka! Potem je prišla uslužbenka, ki sem ji učila sinove, in je rekla: Ona je Slovenka, to mora biti napaka, a tista prva uslužbenka je rekla: To je po predpisih, moram delati, kot piše. Potem so se pozanimali v Sežani in so ugotovili, da sem tam registrirana. Sem dobila državljanstvo. A, če ga ne bi, če bi morala iti dol, se izpisovati, takrat ne bi hotela ne slovenskega ne bosanskega državljanstva – nobenega!«

¹⁵ Zanimivo je pri tem beležiti reakcije oseb, ki so prišle v obalna mesta iz nekdanjih jugoslovanskih republik in leta 1991 pridobile slovensko državljanstvo – njihova stališča pogosto nereflektivno povzemajo ksenofoben diskurz, po katerem izbrisani simbolizirajo notranjega sovražnika Slovenije.

¹⁶ Primer tovrstne maginalizacije in diskriminacije je bila Marjanova izkušnja v lokalni kavarni, kamor je ponavadi hodil na kavo. Kljub temu, da je bil lastnik seznanjen z njegovim položajem, mu je, ko se mu je na telesu vidno začela odražati bolezen, rekel, naj si poišče drug lokal, saj s svojim »nedostojnim videzom« vznemirja stranke.

¹⁷ Pri tem je zanimivo, da se je, kot sam pravi, »zares enakovredno« počutil šele v bolnišnici, med drugimi bolniki, »ker smo bili vsi ubogi in bolni, vsi v istih zelenih haljah«.

¹⁸ Za to misel se zahvaljujem Robertu Pignoniju.

Ali, kot je ob neki priložnosti rekel Ljubo: »Na Primorsko sem se preselil, ker se je drugače živelo. To je bilo v 60. letih. Takrat so ljudje bili nekako bolj sproščeni s tabo, nekako bolj odprti, so pomagali, če si vprašal, pa tudi če nisi, so ti kaj prinesli, dali. (...) Čuj, v Piranu smo vedno govorili srbohrvaško, naglas smo se pogovarjali in nihče te ni čudno gledal. Zdaj je drugače: ne govorim več tako sproščeno po naše, vse se je kar spremenilo in človek mora paziti.«

Brez stanovanja, brez hrane

Druga dva dejavnika, ki ogrožata zdravje izbrisanih, so problematične stanovanjske razmere in nezadostna prehrana. Na podlagi izkušenj mojih sogovornikov lahko ugotovim, da je oboje posledica pomanjkanja finančnih virov. Kot pravi socialna delavka Dragica Rihter s Centra za socialno delo Piran, ki se že vrsto let ukvarja s problemom deprivilegiranih posameznikov, med katerimi so tudi izbrisani: »Na obali še ni neklih celovitih institucionalnih odgovorov na glavne potrebe te populacije. Tu nimamo javne kuhinje ali zavetišča za brezdomce, kot imajo to v Ljubljani. Za naše občane smo v zadnjem času pridobili več kot deset sob, v katere nastanimo socialno najbolj ogrožene primere«. (Rihter, 2007)

Vendar pa je pogoj za pridobitev pravice do sobe dovoljenje za stalno prebivanje, ki ga »popolni izbrisani« nimajo. Razen Ismeta so preostale tri osebe morale proti lastni volji zapustiti družbena stanovanja, čeprav so vanje vložili veliko kapitala in čeprav so prejeli dokument s predkupno pravico. Poleg Marjana, ki je od leta 1994 živel kot brezdomec, je povedna tudi Ljubova izkušnja prisilnega dela, ki mu zagotavlja streho: »Pred petimi leti sem našel barako nad Piranom. Barako sem malo dogradil, uredil, tako, da mi ne teče dež noter. Ni ravno dobra – ni kurjave, ni elektrike, ni vode. (...) Ta zemlja je bila vedno zemlja občine Piran. Pred nekaj leti je sem prišel gospod Bernardi in mi rekel, da moram zanj delati težka dela, če ne, da bo poklical policijo. Jaz že leta tako delam in mi nikoli ni nič plačal. Sem šel v center [Center za socialno delo, op. U.L.Č] in so rekli, da mu ne morejo nič.«

Oba, tako Ljubo kot Marjan, ugotavljata, da so bile – poleg samega dejstva izbrisa – ravno slabe bivanjske razmere ključne za razvoj njunih bolezni. Kljub temu, da za Vero slednjega ne bi mogli trditi, je ob tem zanimivo omeniti izkušnjo dodelitve neprofitnega stanovanja njeni družini. Verin partner in oče njenih dveh mladoletnih otrok je pred nekaj meseci prejel pogodbo za enosobno stanovanje z neprofitno najemnino – v pogodbi je naveden kot samohranilec, med uporabniki pa sta bila našeta le on in otroka: »Na občini me poznajo že deset let. Vedo vse o meni. A so mi rekli, ena uslužbenka, Vesna Šabec je bila to, da jaz ne morem biti upoštevana, ker nimam dokumentov, ker nimam dovoljenja za stalno bivanje. Rekla je, da zato ne morem biti upoštevana niti pri kvadraturi niti pri pogodbi. Pri tem pa mi je takratna županja, Vojka Štular, ki je vedela, da sem izbrisana, obljubila, da bodo potem, ko že dobimo stanovanje in se vselimo, poskušali kaj narediti. A ona je izgubila na volitvah in zdaj ni nič.«

Ponotranjena in pozunanjena krivda

Kot je splošno znano, psihične stiske pogosto vodijo v različne oblike odvisnosti. Poleg tega pa so posledice izbrisa pri nekaterih vplivale na spremenjeno samopodobo, pri čemer se izbrisani pogosto počutijo manjvredne oziroma nevredne (glej tudi Blitz, 2006).

¹⁹ Pogosto se je dogajalo, da sta – tako kot številni drugi izbrisani – dolgo obdobje potrebovala le poslušalce, ki so bili pripravljene vedno znova poslušati njune travmatične izkušnje. S tega vidika bi lahko tovrstne skupinske pogovore uvrstili med dejavnike, ki so do določene mere pripomogli k varovanju njunega psihičnega zdravja.

Na podlagi pogovorov z omenjenimi štirimi osebami bi lahko ločili dve fazi, ki ju pogojujeta dve različni reakciji na izbris: interiorizirana ali ponotranjena krivda in eksteriorizirana ali pozunanjena krivda oziroma pripisovanje odgovornosti zunanjim dejavnikom.

V prvi fazi, ki se sklada z Blitzovo ugotovitvijo, izbrisani privolijo v razlago, da so za izbris odgovorni sami, njihova eksistenca pa ogrožena po njihovi lastni krivdi. V tej fazi so pripravljene ponotranjiti rasistični diskurz, po katerem izbrisani simbolizirajo »izdajalce« slovenske nacije. Zaradi močne stigme, ki jo vsebuje ta razlaga, pogosto reagirajo z umikom, apatijo in depresijo. Glede na to, da se želijo izogniti stigmatizaciji, imajo v tej fazi izrazit odpor do identifikacije sebe kot izbrisane. V tem smislu sta zgovorna Ismetov in Marjanov primer. Na eni strani je Ismet dejstvo, da je izbrisan, potlačil do te mere, da je začel tudi sam verjeti, da nima nobene povezave z izbrisanimi. Iz pogovorov z njim je bilo razvidno, da so se pri njem kazali tudi elementi amnezije, saj se je dogodkov v začetku devetdesetih letih le s težavo spomnil oziroma jih sploh ni mogel priklicati v spomin. Na drugi strani pa je Marjan vedel, da je izbrisan, a je to pred drugimi sistematično zanikal. Tako Ismet kot Marjan sta potrebovala veliko časa, v katerem sta bila v intenzivnem stiku z drugimi izbrisanimi oziroma njihovimi sodelavci,¹⁹ da sta se bila pripravljena javno identificirati kot izbrisana.

V drugi fazi, ki – pri Ismetu in Marjanu sledi prvi fazi, pri Veri in Ljubu pa nastopi neposredno – jo zaznamuje pozunanjenje krivde, pa izbrisani sebe dojemajo predvsem kot žrtve vladne politike, ki je v celoti odgovorna za njihove težke eksistenčne probleme. Pri tem je zanimivo dejstvo, da nihče od njih kot soodgovornih ne prepozna uradnikov na upravnih enotah in širšega prebivalstva, ki je s svojo indiferentnostjo pripomoglo k posledicam izbrisa. V tej fazi so moji sogovorniki pogosto govorili o jezi, besu in razočaranju, ki se je iz razočaranja nad vladno politiko razširjalo na vse državne institucije Slovenije, pozneje pa tudi na svetovno politiko. Ko sva ob neki priložnosti z Marjanom ugotavljala, kaj se mu je pravzaprav zgodilo leta 1992, mi je rekel: »Poglej, da bi razumel, kaj se mi je zgodilo, bi moral ... postati anarhist, ali kaj? Moral bi se čisto spremeniti, razumeš? Jaz potrebujem to prepričanje, to vero, da država vseeno misli na moje dobro«.

Ta misel se zdi ključna: dojeti izbris pomeni podvomiti o državnem ustroju, o samem bistvu države kot poroku pravic svojim državljanom. Ponotranjenje te ugotovitve je bilo za vse štiri izbrisane dolgotrajen proces, ki je zahteval spremembo njihovih življenjskih nazorov: iz prepričanja o vsemogočnosti države, ki je bila v socializmu kot porok moči in skrbi prisotna v vsaki pori posameznikove eksistence, so se bili prisiljeni soočiti z državnim aparatom, ki jih je namerano administrativno usmrtil. Sprejeti to povsem nasprotno perspektivo je bila zahtevna naloga predvsem za tri omenjene moške osebe, ki so v socializmu preživeli večino svojega življenja (vsi trije so stari od 60 do 75 let). Obenem pa je ponotranjenje te misli pomenilo vrh in hkrati konec prej omenjene druge faze, saj se je iskanje zunanjega krivca postopoma umaknilo njihovi ugotovitvi o naraščajoči prekernosti, ki je pogojena s splošno negotovostjo. Ta ugotovitev je pri vsakem od njih različno močno odzvanjala in imela drugačne izpeljave. Marjan in Ismet sta, na primer, ovrgla pogosto prepričanje izbrisanih, da so zaradi svoje izključenosti izjemni in neprimerljivi z drugimi deprivilegiranimi skupinami, ter začela iskati podobnosti med sabo in drugimi marginaliziranimi prebivalci: Ismet jih je našel v islamski skupnosti, Marjan pa med bolniki z rakom.

Kot sem že prej zapisala, je bilo vključevanje v nove referenčne skupine eden bistvenih dejavnikov varovanja zdravja, prek katerih so se soočali z izbrisom. Obenem pa ne gre prikrivati, da so za zmanjševanje psihičnih stisk pogosto uporabili mehanizme, ki so njihovo zdravje ogrožali. Nekateri med njimi so zapadali v alkoholizem.

Pri tem ostaja (večno) odprto vprašanje sovplivanja telesa in psihe ali: do katere mere so se te psihične stiske odslikale v njihovih fizičnih boleznih oziroma koliko so za njihove bolezni odgovorni drugi dejavniki, kot so neustrezna bivališča, pomanjkljiva prehrana idr.

Če upoštevamo misel, da ima izkušnja bolezni značilnosti govorce (Byron Good in Mary-Jo Del Vecchio Good 1980, 1982, 1994), ki sledi kulturno določenim shemam, bi morda lahko tudi v njihovih boleznih videli mehanizme, s katerimi – prek lastnih teles – izbrisani opozarjajo na posledice izbisa.

Katere so bolezni štirih izbranih? Epidemiološke ugotovitve dr. Aleksandra Dopliharja se do določene mere skladajo z zdravstvenimi težavami oseb, ki so bile predstavljene na začetku: poleg pljučnih bolezni so prisotne tudi bolezni želodca. Pojavljajo pa se tudi rakasta obolenja.

Tako Ismet kot Ljubo sta težka pljučna bolnika. Čeprav sta zbolela že pred letom 1992, se jima je po izbrisu stanje poslabšalo. Oba sta se zdravila v Bolnišnici za zdravljenje in rehabilitacijo kroničnih pljučnih bolnikov Sežana: Ljuba so tja prvič odpeljali leta 1970, ko je zbolel za tuberkulozo, in ga tam zadržali več mesecev. Od takrat je zmogljivost njegovih pljuč omejena, pogosto ima težave z dihanjem, leta 2001 pa je bilo zaradi odpovedi desnega pljučnega krila njegovo življenje resno ogroženo.

Ismet je za hudo pljučno boleznijo zbolel leta 1991 in ostal v sežanski bolnišnici ravno v šestih mesecih, ko je imel možnost prositi za slovensko državljanstvo. Posledice te bolezni čuti še danes. V zadnjih letih Ismet zaznava simptome, ki dajejo slutiti na povečano prostato, pri čemer ni izključena možnost raka na prostati.

Vera se uvršča med osebe z želodčnimi boleznimi. Leta 1999 so jo operirali za čirom na želodcu, od takrat ima kronične bolečine v predelu želodca. Poleg tega so ji leta 2003 odkrili miom v maternici, za katerega je ginekolog predvidel, da se lahko razvije v rakasto tvorbo.

Marjan ima od leta 2000 resne težave s kolki, zato hodi le s pomočjo palice. Poleg tega se mu je med letoma 2002 in 2003 začela razvijati rakasta tvorba nad ustnicama in se postopoma razširila na večji del zgornje ustnice z ustno votlino vred.

Terapevtski labirinti

Arthur Kleinman (1980) je v svoji pionirski medicinsko-antropološki študiji *Pacienti in zdravitelci v kontekstu kulture* ugotavljal, da bi lahko zdravstven sistem ločili na tri sektorje: *ljudski sektor zdravstva*, v katerem bolnik s pomočjo skupnosti (družine, prijateljev in znancev ter širše mreže socialnih odnosov) oblikuje »laične« teorije in prakse o vrsti bolezni, njenih vzrokih in temu ustreznem zdravljenju. Drugi, *strokovni sektor* sestavljajo organizirane zdravstvene službe, pri čemer je ta sektor v večini družb sinonim za zahodno medicino. S tem sektorjem je pogosto v komplementarnem ali/in antagonističnem odnosu zadnji sektor – *sektor ljudskih zdravitelcev*, ki obsega vse specializirane oblike zdravljenja (od tradicionalnih medicin do nekonvencionalnih ali komplementarnih medicin), ki s stališča uradne medicine niso strokovne (Kleinman 1980: 51–58).

Kot kaže,²⁰ prebivalstvo Slovenije ponavadi kombinira teorije in prakse vseh treh sektorjev zdravstva in s tem ustvarja lastne terapevtske itinerarje. Ravno nasprotno pa bi lahko iz pogovorov s štirimi izbrisanimi skleपालa, da se ti itinerarji zanje sprevržejo v (neprehodne) labirinte. Vsi trije sektorji so namreč zanje bodisi nedostopni bodisi težko dostopni: ljudski sektor zdravstva zaradi okrnjene socialne mreže deluje veliko slabše kot pri drugih prebivalcih Slovenije, sektor ljudskih zdravilcev pa je zanje nedosegljiv zaradi pomanjkanja denarja. Na tem mestu se zdi ključno analizirati (ne)dostopnost strokovnega sektorja ali sektorja uradne medicine.

Institucije uradne medicine in ustanove zdravstvenega zavarovanja zvesto reproducirajo vladne politike izključevanja. Na eni strani sistem zdravstvenega zavarovanja, ki se je oblikoval po letu 1991, odsljkava nacionalistične diskriminatorne prakse, ki so vzpostavljale izbris: na primer oseba, ki v Sloveniji nima dovoljenja za stalno prebivanje in nima redne zaposlitve, ne more pridobiti osnovnega zavarovanja,²¹ niti proti plačilu (Doplihar in Ugrin Vatovec, 2007). Za »popolne izbrisane« je tako vsaka možnost zdravstvenega zavarovanja tako rekoč²² izključena. Na drugi strani pa izkušnje številnih izbrisanih in drugih marginaliziranih skupin²³ kažejo, da so slovenski zdravstveni delavci pripravljeni videti bolnika le v osebi, ki ima »potrjeno zdravstveno kartico«.

Kljub temu se zdi, da se tem zdravstvenim politikam izključevanja v Sloveniji zoperstavljajo trije fenomeni: predhodno predstavljena Ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, (redke) solidarnostne geste posameznih zdravstvenih delavcev ter (pre)-malo znan 7. člen Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, ki je bil sprejet leta 2002. Slednji predvideva, da imajo osebe brez zdravstvenega zavarovanja pravico do nujne medicinske pomoči in do nujnega zdravljenja, ki obsega »ohranitev življenjsko pomembnih funkcij, zaustavljanje večjih krvavitvev oziroma preprečitev izkrvavitve; preprečitev nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja, ki bi lahko povzročilo trajne okvare posameznih organov ali življenjskih funkcij« idr.,²⁴ stroški njihovega zdravljenja pa se pokrijejo iz proračuna Republike Slovenije.

Če bi to določilo lahko uvrstili med t.i. dobre prakse, ki vsaj na področju nujne zdravstvene pomoči ohranjajo preteklo javno zdravstvo SFRJ, ki je bilo dostopno vsakomur,²⁵ pa konkretne izkušnje izbrisanih in migrantov kažejo, da zdravstveno osebje tega člena bodisi ne pozna²⁶ bodisi ga poskuša sistematično zaobiti.²⁷

Različne izkušnje terapevtskih labirintov svojih sogovornikov lahko uvrstim v dva sklopa, in sicer: 1) nedostopnost javnega zdravstva in 2) solidarnostne prakse zdravstvenega osebja.

²⁰ Izhajam iz ugotovitev nekaterih medicinsko-antropoloških raziskav Nevenke Židov (1996) Alternativna medicina v Sloveniji: Etnološki vidik (neobjavljeno doktorsko delo), neobjavljenih raziskav študentov 3. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo med letoma 2004 in 2006 ter svoje magistrske naloge (2003) Tradicionalni zdravilci in duhovni posredniki v Istri.

²¹ S tem se Slovenija uvršča med evropske države, ki so se odločile za bolj restriktiven dostop do zdravstvenih storitev – že v sosednji Italiji so, recimo, zdravstvene institucije veliko dostopnejše osebam brez državljanstva in stalnega prebivališča.

²² Edina možnost je t.i. komercialno zavarovanje, ki je pogojeno z visokimi stroški, a še pri sklenitvi le-tega mora oseba imeti veljaven osebni dokument. Kljub temu v nekaterih zavarovalnicah dajejo možnost, da se oseba brez dokumentov zavaruje prek sorodnika – poroka. O tem je povedna Verina izkušnja: »Sem spet zanosila in sem šla na socialno v Piran vprašat, ali mi lahko kako pomagajo, da poravnajo zdravstvene stroške za splav. So se pozanimali na občini in so rekli, da je edina možnost, da plačam zavarovanje, kot da sem turistka, 45.000 SIT za zavarovanje pri Vzajemni. To je bilo samo za en mesec! Sem plačala. A potem so mi z Vzajemne sporočili, da splava to zavarovanje sploh ne krije. Zdaj imam velik dolg.«

²³ Na primer migrantov ter, ožje, prosilcev za azil (glej Kronike iz limba: zgodbe prosilcev za azil, 2007).

²⁴ Temu sledijo še: »zdravljenje šoka; storitve pri kroničnih boleznih in stanjih, katere opustitev bi neposredno in v krajšem času povzročile invalidnost, druge trajne okvare zdravja ali smrt; zdravljenje vročinskih stanj in preprečevanje širjenja infekcije, ki bi utegnila voditi do septičnega stanja; zdravljenje oziroma preprečevanje zastrupitev; zdravljenje zlomov kosti oziroma zvinov ter drugih poškodb, pri katerih je nujno posredovanje zdravnika; zdravila s pozitivne liste, ki so predpisane na recept za zdravljenje navedenih bolezni in stanj; pravica do zdravstvenega varstva žensk: kontracepcijska sredstva,

prekinitev nosečnosti, zdravstvena oskrba v nosečnosti in ob porodu.« Navodilo za izvajanje zdravstvenega varstva oseb brez urejenega zdravstvenega zavarovanja, 022-44/02 www.uradni-list.si/.

²⁵ Glej intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem, Brez zdravstvene kartice nisi nihče, v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

²⁶ Pogost argument, da tega člana ne poznajo, čeprav so bili z njim uradno seznanjeni, je verjetno oblika zavestnega odklanjanja oziroma zanikanja tega predpisa. Pri prosilcih za azil je to dejstvo še bolj očitno: različne nevladne organizacije so več let poskušale seznanjati zdravstvene delavce Kliničnega centra v Ljubljani z zdravstvenimi pravicami prosilcev za azil, a kljub temu so bili prosilci za azil, ki so se na ljubljanski urgenci identificirali z izkaznico iz Azilnega doma, pogosto odslovljeni.

²⁷ Iz intervjujev z nekaterimi zdravniki, ki so želeli ostati neimenovani, sem ugotovila, da so morali po naročilu sedanjega sekretarja na Ministrstvu za zdravje dr. Dorjana Marušiča zdravniki podpisovati dokument, v katerem je bilo rečeno, da bodo osebe brez zdravstvenega zavarovanja zdravili na lastno odgovornost, iz česar sledi, da bi morali sami nositi finančne posledice takega zdravljenja. Po podpisu tega dokumenta se, po njihovih besedah, za tako finančno tveganje odloči le še redkokateri zdravnik.

²⁸ Ismet že več let opaža simptome, ki precej nedvoumno govorijo o resni okvari prostate, a ni nikoli pozneje šel na zdravniški pregled.

²⁹ Nekateri izbrisani iz Kopa in Izole ter njihovi sodelavci so več mesecev, od marca do junija 2006, klicali številne zdravstvene delavce, ki so jih poznali, in jih prosili za pomoč – mnogi med njimi so pomoč zavrnilo z argumentom, da imajo po podpisu dokumenta državnega sekretarja Marušiča »zvezane roke«. Marjanu je pomoč dala šele julija 2006 Ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, kjer so ga – čeprav ni prebivalec Ljubljane – pregledali in mu napisali napotnico za ljubljanski onkološki inštitut. Kljub napotnici pa ga administracija Kliničnega centra sprva ni hotela sprejeti, češ da nima dokumentov ter da ne poznajo 7. člana Zakona o zdravstvenem varstvu

1) Nedostopnost javnega zdravstva

Na podlagi slabih izkušenj z dostopom do zdravstvenih institucij in s tem povezanimi visokimi finančnimi izdatki so se vsi štirje izbrisani odločili poiskati zdravnika le tedaj, ko so presodili, da je njihovo življenje dejansko ogroženo, oziroma niso imeli druge možnosti. Obenem pa se je njihovo dožemanje lastne izključenosti reflektiralo tudi v zdravstveni sferi – tudi če so se zavedali, da imajo (vsaj) načelno pravico do zdravstvene pomoči, niso želeli tvegati nove izkušnje diskriminacije ali, kot pravi Vera: »Ma ... nisem hotela, da bi me spet spraševali in spraševali«. Ravno zato Vera pri obeh nosečnostih ni obiskala ginekologa, temveč je v bolnišnico prišla šele s popadki: »Zdravnik, ki me je pregledoval, me je pred porodom vprašal, kam sem se hodila pregledovat. Sem rekla, da v Ljubljano. Preveč sram me je bilo, da bi rekla, da nikamor (...) Tudi pri drugem porodu je bilo tako. Ko sem zanosila, nisem mogla hoditi na preglede, tako kot druge ženske. Če nimaš zavarovanja, če nimaš dokumentov, je tako. Tudi zato nisem vedela, kdaj točno bom rodila.« Podobno je Ismet, ki ga je med prečkanjem zebre s kolesom zbil tovornjak, zaradi česar je imel hudo poškodovano nogo in so ga reševalci hoteli odpeljati v bolnišnico, njihovo pomoč odklonil: »Saj veš, če bi šel, bi me spraševali in hoteli, da jim plačam. Sem šel kar domov«. Zaradi nezdravljene poškodbe noge še danes težko hodi.²⁸

Drugače pa je Marjan, ko ga je rakasto tkivo na obrazu začelo ovirati pri prehranjevanju, začel načrtno iskati zdravniško pomoč. Najprej se je obrnil na Zdravstveni dom Lucija, kjer ga je zdravstveno osebje poznalo že vrsto let. Podobno kot uradniki leta 1992 na upravni enoti so mu zdaj medicinske sestre rekle, da pri njih nima kaj iskati, ker je brez »ustreznih dokumentov«. Ko je dobesedno v »zasedi« čaka na enega od zdravnikov, ki je odhajal iz istega zdravstvenega doma, ter mu razložil svoje simptome in pokazal na dobro viden karcinom, je ta odvrnil: »Kaj jaz vem ..., namaži si to s kakšno zeliščno kremo«. Socialna delavka Dragica Rihter, ki od leta 2005 spremlja njegov primer, je podobno neuspešno reševala njegov položaj: »Glede zdravnikov je bilo takole: sama sem klicala v Zdravstveni dom Lucija, se dogovorila z zdravnikom, a ko je [Marjan] prišel tja, ga je odslovil, češ da nima dokumentov. To se je zgodilo večkrat. Kljub temu, da je bila njegova bolezen vidna, vsem na očeh, so ga odslovili« (Rihter, 2007). Temu so sledili še drugi poskusi, da bi med zdravniki v slovenski Istri našli osebo, ki bi ga bila pripravljena pregledati, a so se izjalovili.²⁹

2) Solidarnostne prakse zdravstvenega osebja

Vsem trem³⁰ izbrisanim, ki so bili deležni medicinske oskrbe, so to oskrbo dali le proti plačilu, pri čemer so bile vsote zdravljenja in bolnišnične oskrbe v vseh primerih vrtoglavo visoke.³¹ Kljub temu pa pričanja izbrisanih govori o prisotnosti posameznih solidarnostnih praks ali bolj gest zdravstvenega osebja, s katerimi zdravniki in medicinske sestre – v nekaterih primerih – izvajajo nepokorščino³² v zdravstvenem sistemu, ki je vse bolj komercialno naravnani in postavlja pravni status oseb pred njihove zdravstvene potrebe.

Tako Ljubo pripoveduje, da je leta 2001, ko mu je odpovedalo desno pljučno krilo in so ga v polzavestnem stanju z reševalnim avtom pripeljali v sežansko bolnišnico, medicinska sestra v vratarnici odklonila medicinsko pomoč, ker ni imel »kartice zdravstvenega zavarovanja in nobenih papirjev«. Reševalci so ga že nameravali odpeljati nazaj, ko je odgovornost za bolnika – kljub kljubovanju iste medicinske sestre – prevzel makedonski pulmolog, zaposlen v bolnišnici. Podobno izkušnjo je Ljubo doživel v izolski bolnišnici. Leta 2003, ko je kot pešec prečkal prehod za pešce in se je vanj s polno hitrostjo zaletel voznik avta ter mu povzročil pretres možganov in zlomil ključnico, so ga zavrnili že ob vstopu v bolnišnico. Ko je že odhajal, ga je dohitel neki drugi makedonski zdravnik, ki ga je odpeljal »skozi stranska vrata in potem me vsega oskrbel in rekel, da to zdravljenje časti on«.³³

Zdravstveno osebje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije je solidarnostne prakse z izbrisanimi kazalo tudi s tem, da so jim omogočili odpravo »dolga«, ki so ga imeli v bolnišnici. O tem je zgovoren Verin primer:

»To je bilo leta 1999. Pri večerji sem se nenadoma zelo slabo počutila. Morala sem iti na urgenco in takoj so me operirali zaradi čira na želodcu. So rekli, da sem bila že v kritični situaciji. Takrat sem bila 12 dni v bolnišnici. Zelo težko mi je bilo: iz mene so se delali norca in ves čas spraševali, kje imam zavarovanje, kje imam kartico ... niso me pustili ven iz bolnišnice. Potem je moj partner na hodniku srečal enega zdravnika, ne morem povedati imena, ker bi mu lahko škodila s tem, je bil iz Bosne. No, ta zdravnik je uredil, da mi ni bilo treba plačati – vsota je bila velikanska: 12 dni ležanja in operacija! Nikoli ne bi mogli tega plačati.«

Isti zdravnik je, da bi se izognil diskriminatornim birokratskim labirintom, raje vsak dan obiskoval Vero in ji previjal rano, kot da bi tvegala nove finančne zahteve bolnišnične administracije.

Zadnja izkušnja, ki jo bom navedla, pa priča, da se je zapletenim postopkom administrativnega izključevanja mogoče na isti ravni zoperstavljati le s podobno kompleksnimi strategijami solidarnosti. O tem govori Verina izkušnja poroda v izolski bolnišnici: »Čez nekaj časa je vstopil ginekolog, z brado, siv in rekel: 'Gospa, vi nam boste morali plačati: vsak dan 30.000 tolarjev za ležanje v bolnišnici, potem za kri in operacijo, za carski rez 70.000 tolarjev. Če ne boste plačali,

in zdravstvenem zavarovanju. Šele po večkratnem posredovanju Ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja in nekaterih sodelavk izbrisanih, ki so zdravstvenemu osebju večkrat razložili akt izbrisa in njegove posledice, je bil Marjan sprejet kot bolnik. Njegovo zdravljenje je bilo uspešno. Ta izkušnja kaže, da je – tako kot v vseh drugih sferah – potreba po aktivističnem delovanju kolektiva, ki se zaveda zdravstvenih pravic in je pripravljen slediti posamezniku v vseh fazah njegovega terapevtskega itinerarja, velika. Obenem pa je pokazala tudi na to, da so tovrstne prakse med slovenskimi aktivisti prej novost kot pravilo.

³⁰ Ismet je od leta 1992 ni bil nikoli deležen.

³¹ Ljubo je, recimo, po zdravljenju v sežanski bolnišnici dobil račun za 99.680 SIT, od Vere pa so po splavu v izolski bolnišnici zahtevali 120.000 SIT.

³² Lahko bi rekli, da v sistemu, ki postavlja zahteve administracije pred zdravje posameznika, vsak zdravnik, ki dosledno spoštuje Hipokratovo prisego, izvaja nepokorščino. Pri tem je paradoksalno dejstvo, da zdravstveni delavci, ki jih opisujemo kot nepokorne, pravzaprav le dosledno sledijo zdravstvenemu zakonu (njegovemu 7. členu).

³³ To »ilegalno« zdravljenje se je izkazalo za problematično zaradi pravnega varstva Ljuba kot oškodovanca v prometni nesreči. V naslednjih mesecih je namreč voznik avta, ki je bil v celoti kriv za prometno nesrečo, Ljuba tožil kot povzročitelja te nesreče. Glede na to, da Ljubo iz izolske bolnišnice ni mogel pridobiti zdravniškega poročila o poškodbah, je sodnik za prekrške obsodil Ljuba na denarno kazen.

³⁴ Glej intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem, Brez zdravstvene kartice nisi nihče v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

³⁵ Glej prispevek Sare Pistotnik, Kronologija izbrisa v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

³⁶ Glej na primer forume na www.delo.si.

vas ne bomo z otrokom pustili iz bolnišnice.' Ko pride T. (njen partner op. U.L.Č.) na obisk, ga ustavi ženska iz administracije in mu reče, naj takoj plača bolnišnici ves ta denar, če ne, da me ne bodo spustili. T. potem ne ve, kaj naj naredi, tudi jaz nisem vedela. T. gre v Lucijo, v zdravstveni dom in vse pove eni od uslužbenk, ki nas je dobro poznala. Ta ženska razmišlja, kliče neke svoje prijateljice, razmišlja, išče po vseh zakonih, predpisih in potem reče, da je edina možnost, da dobi dokument iz mojega rojstnega kraja, da

sem bila kot otrok po nekom zavarovana. Da bodo potem uporabili to osebo kot garanta. To je bil moj oče. T. potem kliče v Čakovac in rečejo, da bodo uredili. A problem je bil, da niso mogli tega poslat po faksu v Slovenijo. Jaz pa nisem mogla čez slovensko mejo, a niti ven iz bolnišnice! Potem se T. spomni, naj pošljejo faks v Umag, ki je tu blizu. Potem so ta faks nekako dobili iz Umaga in v Luciji so potrdili staro jugoslovansko zdravstveno knjižico, ki je bila do takrat neveljavna. Potrdilo so le za en mesec, tako da sem lahko odšla iz bolnišnice. Si predstavljaš?»

Pri tem je treba poudariti, da – ne glede na bolj ali manj restriktivno branje 7. člena Zakona o zdravstvenem varstvu³⁴ – navedena pričevanja kažejo na nezakonito ravnanje izolske in sežanske bolnišnice in zdravstvenega doma v Luciji. S tem ko zdravstveni delavci teh institucij Ljubu, Veri in Marjanu niso hoteli dati medicinske pomoči, čeprav so bile njihove »življenjsko pomembne funkcije« ogrožene in je prišlo do »nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja«, so razvidno kršili 7. člen tega zakona. Kršili pa so ga tudi s tem, da so v nekaterih primerih tem osebam izstavljali račune za zdravljenje, ki je v domeni nujne medicinske pomoči in bi ga zato moralo plačati Ministrstvo za zdravje.

Sklep

Vrnimo se k tezi, da je izbris bolezen ter da je obenem izbris metavzrok bolezni štirih izbrisanih, katerih zgodbe sem poskušala predstaviti v besedilu. Kot sem želela pokazati, je bil eden ključnih elementov »zdravljenja« izbrisanih soočenje s samim aktom izbrisa: prepoznanje kolektivnih razsežnosti tega akta in posledic, ki jih je imel za vsakega posameznika. Pri tem procesu je osrednjo vlogo imela skupnost ali bolje, skupina oseb, ki je bila pripravljena s posameznikom analizirati dogodke, ki so sledili 26. februarju 1992 ter povzročili radikalno spremembo njihove eksistence: od družbene vloge do čustveno-mentalnega in telesnega ustroja. Kljub prizadevanjem izbrisanih posameznikov in oseb, ki jim v tem procesu stojijo ob strani, pa bolezen izbris še traja. Podobna je raku – metastaze se iz enega samega žarišča nenadzorovano širijo, zato je možnost »ozdravitve« negotova; tisto, kar je zanj najprej treba narediti, je odstranitev tumorja – izbrisa.

Napori izbrisanih so verjetno v tem smislu verjetno dosegli vse, kar je mogoče doseči: na individualni ravni je bil vsak od izbrisanih izpostavljen dolgemu in zahtevnemu procesu samospraševanja lastne pozicije znotraj slovenske družbe, na kolektivni ravni pa je gibanje izbrisanih in njihovih sodelavcev z delovanjem na politični in pravni ravni, z množico javnih dogodkov in pritiskov na slovenske in evropske institucije poskušalo doseči isto – sprožiti proces kolektivne refleksije o razlogih in posledicah izbrisa.³⁵ Kljub številnim pozitivnim izidom – odločbam ustavnega sodišča, številnim pozivom svetovnih institucij slovenski vladi, naj nemudoma rešijo vprašanje izbrisanih – pa glavne rešitve še vedno ni. Izid na referendumu leta 2004 ter reakcije vlade in nekaterih prebivalcev na Karavano izbrisanih³⁶ namreč očitno kažejo, da je izbris v Sloveniji še

vedno tabuizirana tema, pri tem pa prebivalstvo Slovenije vztraja v kolektivni anesteziji in doje-manju izbrisanih kot notranjih sovražnikov Slovenije.

Vprašanja, ki se pri tem postavljajo, so: Zakaj ostaja prebivalstvo Slovenije v tem kontekstu tako neodzivno? Kaj mu preprečuje kolektivno soočenje z dejanjem izbrisa in uvid v njegove dejanske razsežnosti? Ali obsodbe slovenske vlade glede vprašanja izbrisa pri evropskih institucijah pripomorejo k skupni refleksiji tega problema?

Če so posamezni izbrisani bolezen – izbris začeli reševati skozi dolgotrajne skupinske pogovore, pričevanja o preživetih izkušnjah izolacije in izključevanj, ali bi bila podobna metoda učinkovita na ravni širše družbe? Če ne ta, kakšna bi bila torej ustrezna metoda zdravljenja tega karcinoma?

Literatura

- BLITZ, B. (2006): Statelessness and the social (de) construction of citizenship: political reconstructing and ethnic discrimination in Slovenia. *Journal of Human Rights*, 5, str. 453–479.
- DEDIČ, J., JALUŠIČ, V., ZORN, J. (2003): *The Erased. Organised Innocence and the Politics of Exclusion*. Ljubljana, Peace Institute.
- DEI, F. (1994): »Oggi si chiama negatività...«: *Pranoterapia e medicine alternative fra tradizione e modernità*. Neobjavljeno doktorsko delo. Siena, Università degli Studi di Siena.
- DEMBSKY, H. (ur.) (2007) Kronike iz limba: zgodbe prosilcev za azil. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, zbirka ef.
- DOPLIHAR, A. in UGRIN VATOVEC, A. (2007): Neobjavljen intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem in socialno delavko Alenko Ugrin Vatovec, Ambulanta za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja v Ljubljani, 4. 6. 2007.
- GONZÁLES MENDOZA, Z.: *Hacia una epidemiología sociocultural de un grupo indígena migrante a la Ciudad de México*, <http://www.mex.opsoms.org/documentos/publicaciones/hacia/a01.pdf>
- GOOD, B. J., DELVECCHIO GOOD, M. (1980): The Meaning of Symptoms: A Cultural Hermeneutic Model for Clinical Practice. V: *The Relevance of Social Sciences for Medicine*, Eisenberg, L., Kleinman, A. (ur). Dordrecht, Reidel Publishing Co., str. 165–196.
- GOOD, B. J., DELVECCHIO GOOD, M. (1982): Toward a Meaning-Centered Analysis of Popular Illness Categories: 'Fright Illness' and 'Hearth Distress' in Iran. V: *Cultural Conception of Mental Health and Therapy*. Marsella, A. J., White, G. M., ur. Dordrecht, Reidel Publishing Co., str. 141–166.
- GOOD, B. J., DELVECCHIO GOOD, M. (1994): In the subjunctive mode: Epilepsy narratives in Turkey. *Social Science & Medicine* 38, 6: 835–842.
- IBACACHE BURGOS, J., LEIGHTON NARANJO, A. (2004): Perfil epidemiológico de los pueblos indígenas. <http://www.ministeriodesalud.go.cr/ops/documentos/docPerfil%20Epidemiologico.pdf>
- KLEINMAN, A. (1980): *Patients and Healers in the Context of Culture*. Berkley, Los Angeles, London, University of California Press.
- MASSÉ, R. (1995): *Les apports de l'anthropologie à l'épidémiologie: le cas du rôle étiologique de l'isolement social*, Santé publique – revue Ruptures, Vol. 2, no 1.
- RIHTER, D. (2007): Intervju s socialno delavko Dragico Rihter, 21. 5. 2007, Center za socialno delo Izola.
- ZORN, J. (2004): Oris slovenskega državljanstva – od *ius sanguinis* k evropskemu apartheidu. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, Ljubljana, Mirovni inštitut, 146–167.
- ZORN, J. (2005): Ethnic Citizenship in the Slovenian State. *Citizenship Studies*, 9, 2: 135–152.
- ŽIDOV, N. (1996): *Alternativna medicina v Sloveniji: Etnološki vidik*. Neobjavljeno doktorsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.